

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГИИ И ФРАЗЕОЛОГИИ

*Маштакова Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СПІЛЬНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ПРИКМЕТ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

Статтю присвячено розгляду лексичних макрогруп прикмет досліджуваних мов, зокрема макрогрупи “Природні явища”. Аналізуються характерні лінгвокультурологічні особливості прикмет на тлі спільних лексико-семантичних груп та варіативність їх лексичного наповнення.

Ключові слова: макрогрупа, лексико-семантична група, підгрупа, лексичне наповнення.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Лінгвокраїнознавчий аналіз мовних феноменів передбачає комплексне дослідження одиниць семантичного рівня, що входять до вищих структур – речення, висловлення, тексту. На матеріалі різноструктурних мов він включає також порівняння й паралельний розгляд одиниць одного рівня з метою визначення культурологічної семантики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз новітніх (зокрема дисертаційних) досліджень показує, що для адекватного порівняльного аналізу лінгвокультурологічного потенціалу паремій різних мов необхідно визначити спільні тематичні, лексико-семантичні групи [6].

У цьому плані маємо зреалізований досвід вітчизняних мовознавців, які вивчали лінгвокультурологічний потенціал прикмет. Так, Т. А. Погрібна, услід за С.С. Єрмоленком [1, с. 90], виокремлює чотири лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) чеських народних прикмет, а саме: ЛСГ “Пори року”, “Місяці”, “Дні (дні тижня та календарні дати)” та ЛСГ “Етнометеорологічні періоди” “як відображення неточного часового відрізка згідно з градацією темпорального ЛСП” [6, с. 44-45]. Дослідниця здійснює аналіз прикмет в межах двох основних лексико-семантичних полів – темпорального й метеорологічного.

Семантичного підходу при дослідженні прикмет дотримуються також російські мовознавці В. К. Харченко, О. Е. Тонкова [8]; М. О. Кулькова [3], Б. Т. Кашароків [2] тощо.

Основною метою статті є виявлення спільних лексико-семантичних груп прикмет досліджуваних мов.

У нашому випадку джерела досліджуваного матеріалу, які є по-суті, фольклорними збірниками, як правило, вже структуровані за тематичним принципом. У зв'язку з цим достатньо буде виконати наступні завдання: уточнити тематичний принцип побудови збірників народних прикмет досліджуваних мов, виокремити основні лексико-семантичні групи прикмет, з'ясувати особливості їхнього лексичного наповнення і дати результатам загальну лінгвокультурологічну оцінку.

Німецькомовний збірник народних спостережень за природою Георга Гадденбаха “З селянськими прикметами крізь рік” (“**Mit Bauernregeln durch das Jahr**”) поділено на розділи: 1) “**Die Zeichen am Himmel**” (прикмети ґрунтуються на спостереженнях за явищами природи. Наприклад: *Wind, Wolken, Nebel, Regen, Regenbogen, Donnerwetter, Sonne, Mond, Tiere, Hahn* тощо); 2) “**Frühling**”, “**Sommer**”, “**Herbst**” і “**Winter**” (структуровано за назвами місяців і пов'язаних з ними погодними умовами та асоціаціями, які вони викликають. Наприклад: “**Die weiße Gans im Februar**”; “**Mai, kühl und naß**” тощо); 3) “**Der lostage Regeln und Bräuche**” (розглянуто спостереження за окремими часовими проміжками й сільськогосподарськими реаліями, наприклад: “**Die Liebesorakel der Neujahrsnacht**”; “**Jetzt geht's auf Feld**”; “**Sankt Georg**”, “**Der Schimmelreiter**” тощо), 4) інші розділи (“**Die vielen Berufe der Bauersfrau**”; “**Wenn die Bauern nicht wären**”; “**Harte Arbeit – frohe Feste**”) присвячені власне селянській діяльності з вкрапленням прикмет неметеорологічного характеру [12].

Збірник Е. Біндера “Селянські й погодні прикмети” (Bauern- und Wetterregeln) не має тематично структурованих розділів, але блоки прикмет, що зустрічаються в них мають тематичні назви: “**Für den Jäger**”, “**Für den Fischer**”, “**Die Sonne als unser wichtigster Lebensspender**” тощо, а розділ “**Bauern- und Wetterregeln durch das Jahr**” поділено за місяцями – “**Januar**”, “**Februar**”, “**März**”, “**April**” тощо [11].

У збірнику М. Я. Шкоди “Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу” прикмети рубриковано за такими темами: “**Небо прогнозує**”; “**Птахи-метеорологи**”; “**Світ тварин і погода**”; “**Рослинний світ і погода**”; “**Прогнозування на перспективу**”; “**Народні свята й погода**” (поділено на чотири пори року) [9].

Збірник О. В. Смоленського “*Чувашские приметы о погоде и влияние ее на хозяйство*” у розділі “*Приметы, предсказывающие погоду за один или несколько дней*” містяться такі підрозділи: “По солнцу”, “По луне”, “По звездам”, “По цвету неба и чистоте воздуха” (ця група включає фізичні явища); “По облакам”, “По ветрам”, “По росе”, “Гром, молния, град”, “По

радуге”, “Влияние водных пространств” (спостереження за поверхнею води), “По животным” (окрім тварин, містить і відчуття людей, що свідчать про зміну погоди) [7].

Англійський електронний збірник прикмет “Simply a collection of weather folklore” має прагматичну структурованість, орієнтовану на передбачення вологості, температури, можливості роботи у саду тощо: “**Tips for seeing what the Humidity and temperature is**”, “**Tips for your lawn...**”, “**Tips for forecasting**”, “**Short Range Weather Folklore**” [13].

Аналіз тематичної структури цих й низки інших фольклорних збірників дає первинне уявлення про узагальнення лінгвокультурної сфери “Погода” в прикметах й у сфері народного досвіду взагалі. Так, частина спостереження виявляє більшу семантичну багатоманітність порівняно з частиною прогнозу. Це скеровує аналіз у бік поглибленого вивчення саме частини спостереження, тоді як прогноз містить більш стереотипну очікувану ситуацію й, відповідно, обмежену лексику й культурний фон. Вже на етапі аналізу фольклорних збірників можна виявити деякі культурологічні відмінності. Так, якщо класифікація прикмет досліджуваних мов за часовими проміжками загалом спільна, то у німецькій мові помітні акценти на традиційних промислах – рибальство й мисливство, в англійській – морська й корабельна справа, в українській – на сільськогосподарському річному циклі й сакральній сфері (православні релігійні свята), в російській – на багатоманітності об’єктів природи у частині спостереження.

Для більш точної стратифікації лексичних масивів, утягнених до сфери прикмет погоди доречно ввести ієрархію, згідно з якою виокремлюються лексичні макрогрупи (групи з родовим значенням, які поділяються на менші, з конкретною семантикою) і відповідно власне ЛСГ. За потреби, коли в межах ЛСГ існує виразне семантичне групування за певним аспектом (наприклад, тварини поділяються на домашні, дикі, серед останніх – промислові тварини тощо) послуговуватимемося терміном *підгрупа*. Так, спільними для англійської, німецької, української й російської мов є лексичні макрогрупи “Часові проміжки” й “Природні явища”. Часові проміжки, які мають не тільки важливе номінативне, а й граматичне значення (визначають послідовність подій у структурі висловлювання прикмет, а отже, й впливають на їхні моделі) варто розглянути окремо. Зупинимося на назвах реалій навколишнього світу у частині спостереження досліджуваних прикмет, оскільки ці назви загалом збігаються із семантичною класифікацією цієї частини й включають такі ЛСГ в усіх досліджуваних мовах:

1. Небесні об’єкти та їхні ознаки: *сонце, місяць, зорі, зірки, сонячно, місячна (ніч), зоряно* – в українській мові: *Червоно-багряні зорі звечора – на негоду* [9, с. 16]; *звезды, солнце, солнечный, месяц, луна, лучи* – в російській: *Солнце выходит столбом: зимой – к морозу, летом – к теплу* [4, с. 6]; *moon, stars, sunrise, sun, sunny, to shine* – в англійській: *Near full moon a misty sunrise bodes fair weather and cloudless skies* [14, с. 54]; *die Sonne, der Mond, die*

Sterne, scheinen, die Strahlen тощо – в німецькій: ***Wenn ein kleiner Hof steht um die Sonne, wird bald der Regen herniederfallen*** [12, с. 6].

2. Метеорологічні явища: *дощ, злива, град, буря, роса, туман, дощити, сніг, вітряно, заметіль* тощо – в українській мові: *Випала роса, туман уранці – ознака доброї погоди* [9, с. 17]; *дождь, ветер, снег, гроза, буря, гром, слякоть* тощо – в російській мові: *Гром гремит, пока дождь не поидет* [5, с. 87]; *rain, storm, cold, windy, humidity, frost, thunderstorm, dry* тощо – в англійській мові: *When small clouds join and thicken, expect rain* [13]; *der Sturm, der Wind, der Schnee, der Ostwind, der Föhn, der Regen, DER NEBEL, der Tau, die Wolken* тощо – в німецькій мові: ***Nach Schnee und Regen – kommt Segen*** [12, с. 22]. У межах цієї ЛСГ виокремлюються підгрупи “назви опадів”, “небо і хмари”, “назви температурних режимів” тощо.

3. Тваринний світ. Ця ЛСГ може бути диференційована на підгрупи а) назви птахів, серед яких найпоширеніші в українській мові: *ворони, горобці, горлиця, зозуля*; у російській мові: *грачи, журавли, ласточки, чайки, цапля*; в німецькій мові: *die Wachteln, die Buchfinken, die Lerche, die Grasmücke, der Hahn*; в англійській *geese, larks, swallows, raven, ducks, owls, parrots*. Наприклад: *Ворони гуртом пасуться – на сльоту* [9, с. 17]; *Если вороны летают стаями высоко, поднимаются под тучи – к ненастью* [4, с. 6]; *Wie lange die Lerche vor Lichtmess singen will, so lange muss sie nach Lichtmess schweigen* [11, с. 63]; *Cocks are said to clap their wings in an unusual way, and to crow more than usual and at an earlier hour, just before rain* [14, с. 27]; б) назви звірів, серед яких найпоширеніші: ***свиня, миша, теля, корова, заєць*** (укр.); *свинья, лошадь, кошка, жеребенок, собака, заяц, мышь, белка* (рос.); *der Wildschwein, die Tieren, die Katze, der Hund, das Pferd, der Fuchs, der Hase* (нім.); *deer, sheep, frogs, snakes, horse, ox, cat* (англ.). Наприклад, ***Вівці стукаються лобами – на сильний вітер*** [9, с. 19]; *Жеребенок очень много валяется (играет), – к дождю* [7, с. 20]; *Wo man es nicht denkt, springt der Hase aus seiner Sasse* [11, с. 19]; *When frogs warble, they herald rain* [14, с. 30]; в) назви комах: ***бджоли, комарі, сонечка*** (укр.); ***пчелы, мотельки, комары, сверчек*** (рос.); *der Falter, die Ameisen, die Bienen, die Spinnen* (нім.); *spiders, crickets, flies, locusts, cockroaches* (англ.). Наприклад, ***Бджоли сидять на стінках вуликів – на велику жару*** [9, с. 19]; *Комары летают роем, жуки проносятся с жуужжанием – к ведру* [4, с. 53]; *Ameisen und Spinnen auf allen Pfaden, dann wird das Wetter gut geraten* [11, с. 121]; *When spider's webs in air do fly, the spell will soon be very dry* [13]; г) назви риб: *риба, щука, в'юн* (укр.); *карп, лец, угри, плотва, рыбы* (рос.); *der Fisch* (нім.); *fish, mackerel* (англ.); *На Теплому Олексі (17 Березіля) щука риба лід хвостом розбиває* [10, с. 57]; *Почуяв грозу, плотва уходит на дно* [5, с. 89]; *Geht der Fisch nicht an die Angel, ist an Regen bald kein Mangel* (Binder 17); *Mackerel scales, furl your sails* [14, с. 9].

4. Рослинний світ: *хліб, дерево, паша, овес, жито, лист, береза, квітки, акація, вишня, горіх, гриби, картопля, кульбаба, лілії, мальви, маргаритки* (в

укр.); *гнилушки, жимолость, береза, репейник, каштан, клен, ясень, полевые цветы, одуванчик, розь, пшеница* (в рос.); *die Früchte, die Haselnüsse, die Körner, der Tulpenbaum, das Gras* (в нім.); *the Apple tree, a flower, grass, grapes, corn, maple, hay, wood, moss, flowers, oak* (в англ.). Наприклад, *Якщо весною береза раніше за вільху листя викине – літо буде сухим, а коли вільха першою розів'ється – замучать дощі й холод* [9, с. 20]; *Гнилушки в жаркий день влажними стали – к дождю* [5, с. 98]; *The North is a noyer to grass of all suits, The East a destroyer to herb and all fruits* [14, с. 43]; *Im Mai zartes und duftiges Gras gibt gute Milch ohne Unterlass* [11, с. 111].

Отже, нами було з'ясовано різноманіття ЛСГ прикмет досліджуваних мов, лексеми яких є компонентами першої (спостереження) частини прикмет й доведено, що їхні основні репрезентанти аналогічні й складають пропозиції висловлювань у частині спостереження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тематичний і статистичний аналіз вищевказаних груп дозволяє зробити висновок: мовна картина світу носіїв української, російської, німецької й англійської мов, висвітлена у прикметах, відбиває передовсім той лінгвокультурний аспект, який закладений в географічному й природному середовищі мовців. Останнє, у свою чергу, здійснює вплив на діяльність, спосіб життя, а, отже, й вибір ціннісних пріоритетів. Незважаючи на географічну, ботанічну, метеорологічну тощо відмінність складових, у лексичному складі прикмет виокремлюються спільні ЛСГ в межах макрогрупи “Природні явища”: “Небесні об’єкти та їхні ознаки”, “Метеорологічні явища”, “Тваринний світ”, “Рослинний світ”. На матеріалі прикмет ці ЛСГ можуть членуватися й на підгрупи. Вивчення специфіки лексико-семантичного наповнення макрогрупи “Часові проміжки” дозволить визначити важливість не тільки номінативного, але й граматичного значення у структурі прикмет та зробити конкретні висновки про лінгвокультурологічний статус прикмет різноструктурних мов.

Л і т е р а т у р а :

1. *Єрмоленко С. С.* Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія / С. С. Єрмоленко – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006.– 384 с.
2. *Кашароков Б. Т.* Пословицы русского, немецкого и кабардино-черкесского языков как источник изучения культурно-языкового сознания: Структурно-семантический и лингвокультурологический аспекты : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.20. / Б. Т. Кашароков – М. : РГБ, 2005 – 283 с.
3. *Кулькова М. А.* Когнитивно-смысловое пространство народной приметы : автореф. дисс. на соискание уч. степ. доктора филол. Наук : 10.02.01, 10.02.20 / Мария Александровна Кулькова. – Казань, 2006. – 50 с.
4. *Лютин А. Т., Бондаренко Г. А.* Народное наследие о приметах погоды: Календарь. – Саранск : Мордов. кн. изд-во, 1993. – 96 с.
5. Народный месяцеслов: Пословицы, поговорки, приметы, присловья о временах

- года и о погоде / сост. и авт. ввводн. текстов Г. Д. Рыженков ; Вступ. ст. и словарь А. Н. Розова ; Оформ. Т. М. Чирковой. – М. : Современник, 1991. – 127 с.
6. *Погрібна Т. А.* Семантика і прагматика назв чеських народних прикмет : лінгвокультурологічний підхід : дис. ... кандидата філол. наук. 10.02.03 – слов'янські мови / Т. А. Погрібна. – Рівне, 2011. – 259 с.
 7. *Смоленский А. В.* Чувашские приметы о погоде и ее влияние на хозяйство. – Тип. изд-ва “Чувашия”, Чебоксары, 1992. – 56 с.
 8. *Харченко В. К., Тонкова Е. Е.* Лингвистика народной приметы : монография / Вера Константиновна Харченко, Елена Евгеньевна Тонкова. – Белгород, 2008. – 224 с.
 9. *Шкода М. Я.* Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. – Донецьк : ТОВ ВКФ .ГАО., 2008. – 544 с.
 10. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис ; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
 11. *Binder E.* Bauern- und Wetterregeln./ E. Binder – Stuttgart: Ulmer, 2003. –191 S.
 12. *Georg Haddenbach.* Mit Bauernregeln durch das Jahr/ Genehmigte Sonderaufgabe – 1998, 192 S.
 13. Simply a collection of weather folklore
//<http://www.tooter4kids.com/weather/weatherfolklore.html>
 14. Weather Proverbs / D. E. Marvin, comp. Curiosities in Proverbs. 1916. – EP. Режим доступу : <http://www.bartleby.com/346/16.html>

Маштакова Н. В. Общность лексико-семантических групп примет украинского, русского, английского и немецкого языков.

Статья посвящена рассмотрению лексических макрогрупп примет исследуемых языков, в частности макрогруппы “Природные явления”. Анализируются характерные лингвокультурологические особенности примет на фоне общих лексико-семантических групп и вариативность их лексического наполнения.

Ключевые слова: макрогруппа, лексико-семантическая группа, подгруппа, лексическое наполнение.

Mashtakova N. V. Generality of lexical and semantic groups of Ukrainian, Russian, English and German omens.

Article is devoted to consideration of omen's lexical macrogroups of studied languages, in particular macrogroup the “Natural phenomena”. Linguistic and cultural characteristic features of omens against the general lexical and semantic groups and variability of their lexical filling are analyzed.

Keywords: macrogroup, lexical and semantic group, subgroup, lexical filling.